

Dariusz Sokołowski

Miasta zdegradowane w województwie podkarpackim

Degraded towns in the Podkarpackie Voivodeship

Streszczenie: Na terenie województwa podkarpackiego znajdują się liczne miejscowości będące kiedyś miastami, a obecnie mające status wsi. Wiele z nich zachowało miejski układ przestrzenny oraz liczne inne cechy, które pozwalają im ubiegać się o status miasta. W pracy analizowana jest aktualna sytuacja demograficzna, ekonomiczna, funkcjonalna i morfologiczna wszystkich miast zdegradowanych, zarówno przejściowo, jak i trwale. Celem badania jest ich porównanie, a także stwierdzenie, czy (i które) miejscowości formalnie wiejskie spełniają współczesne kryteria pozwalające na przywrócenie im statusu miasta. Część z nich została wytypowana jako ośrodki *de facto* miejskie, posiadające realne szanse na uzyskanie praw miejskich.

Słowa kluczowe: nowe miasta, miasta zdegradowane, prawa miejskie, funkcje miejskie, morfologia miejska, województwo podkarpackie

Summary: In the Podkarpackie Voivodeship, there are numerous former towns possessing a village status nowadays. Most of them preserved the urban spatial arrangement and many other features which allow them to apply for city status. The study analyzes the current demographic, economic, functional and morphological situation of all towns which were degraded either temporarily or permanently. The aim of the study is to compare them, and to determine whether (and which) formally rural

settlements meet the modern criteria to restore the urban status. Part of them was chosen as de facto urban centers with realistic chances to obtain town rights.

Keywords: new towns, degraded towns, town privileges, urban functions, urban morphology, Podkarpackie Voivodeship

1. Wprowadzenie

Miasta zdegradowane są to miejscowości formalnie wiejskie, które w pewnym okresie swojej historii posiadały prawa miejskie, a następnie zostały ich pozbawione na mocy decyzji administracyjnej (por. Sokołowski 2015a, b). Liczebność tej kategorii jednostek osadniczych przekracza 600, a uwzględniając miasta, które się nie rozwinęły z powodu nieudanych lokacji oraz były miasta stanowiące obecnie części innych miejscowości (zarówno miast, jak i wsi), określoną liczbę można powiększyć o co najmniej 200 jednostek¹. Niektóre miasta zdegradowane odzyskały już miejski status, można zatem mówić – w ich przypadku – o degradacji przejściowej. Większość jednostek charakteryzowanej kategorii praw miejskich nie odzyskała – pozostają one, w określonym momencie – w stanie degradacji trwałej. Część spośród tych ostatnich posiada cechy miejskie uzasadniające przywrócenie im miejskiego statusu (por. Sokołowski 1999 i in.). Większość z nich nie dorównuje jednak małym miastom pod względem stopnia rozwinięcia cech miejskich, dlatego restytucja miejskości, w sensie formalnoprawnym, jest w ich przypadku mało prawdopodobna.

Cechami odróżniającymi miasta od wsi są przede wszystkim: względnie duże zaludnienie, miejski układ przestrzenny i charakter zabudowy, dobrze rozwinięte więzi funkcjonalne, gospodarcze i społeczne z zapleczem, wielofunkcyjny charakter gospodarki, ponadprzeciętny poziom wyposażenia w placówki infrastruktury społecznej oraz urządzenia infrastruktury technicznej. Katalog cech miejskich jest szczególnie ważny nie tylko z poznawczego punktu widzenia; ma on też zasadnicze znaczenie praktyczne z uwagi na to, że stanowi on podstawę zespołu kryteriów, których spełnienie jest warunkiem ubiegania się przez miejsco-

¹ Zob. np. Spórna, Krzysztofik, Dymitrow (2015).

wość o uzyskanie praw miejskich². Miejscowości posiadające wymienione cechy mają zatem *de facto* miejski charakter, w związku z czym ich szanse na zaliczenie do kategorii miast należy ocenić jako realne.

Warto zaznaczyć, że współcześnie uzyskanie praw miejskich nie przynosi wymiernych korzyści finansowych (por. Drobek 1999, Sokołowski 2008). Zmiana statusu miejscowości z wiejskiego na miejski uważana jest jednak przez wiele społeczności lokalnych za awans, który skutkuje m.in. wzrostem jej prestiżu, ułatwieniem działań promocyjnych, a także ułatwieniami w przeprowadzaniu niektórych procedur w kontekście np. ustawy o odrodlaniu gruntów.

Celem niniejszego opracowania jest charakterystyka miast zdegradowanych na terenie województwa podkarpackiego, obejmująca zarówno miejscowości, które już odzyskały miejski status (zdegradowane przejściowo), jak i te, które w chwili obecnej pozostają formalnie wsiami (zdegradowane trwale). Uwzględnione zostaną m.in. wybrane zagadnienia historyczne, związane przede wszystkim z kwestią posiadania praw miejskich i ich utraty, geograficzne, gospodarcze, funkcjonalne i morfologiczne. Finalnym efektem badania będzie zidentyfikowanie miast potencjalnych, tj. tych miejscowości wiejskich (*de iure*), które spełniają określone kryteria i w związku z tym mają szansę na odzyskanie praw miejskich.

2. Zmiany w sieci miejskiej na obszarze badań

Utrata praw miejskich wiązała się z różnymi uwarunkowaniami i okolicznościami. Pomijając wspomniane wyżej lokacje nieudane, w wyniku których miasteczka nie rozwinęły się i zazwyczaj uległy znikowi, wiele innych upadło w wyniku klęsk żywiołowych czy działań

² Do podstawowych kryteriów wymaganych w tej procedurze zaliczają się: posiadanie minimalnego zaludnienia 2000 mieszkańców (kryterium demograficzne), przy czym w praktyce powyższe kryterium nie zawsze jest przestrzegane; posiadanie miejskiego układu przestrzennego i charakteru zabudowy, odpowiednio wysokiego poziomu wyposażenia w infrastrukturę techniczno-komunalną, a także uchwalonego planu zagospodarowania przestrzennego (kryterium przestrzenno-urbanistyczne); posiadanie odpowiednich instytucji pełniących funkcje ponadlokalne (kryterium funkcjonalne); przewaga (co najmniej 2/3) pozarolniczych źródeł utrzymania ludności (kryterium ekonomiczne); poparcie lokalnej społeczności (kryterium społeczne).

wojennych, jeszcze inne doświadczyły zaniku funkcji gospodarczych, które były podstawą ich rozwoju. W większości przypadków tego rodzaju sytuacje miały charakter incydentalny i często oddolny. Dopiero od drugiej połowy XIX wieku degradacja miast miewała charakter odgórny i masowy, dotykając jednorazowo kilkudziesięciu lub nawet kilkuset miast. Były co najmniej trzy momenty historyczne grupowego odbierania praw miejskich:

1. *ukazem* carskim zdegradowano do rzędu osad miejskich, w latach 1869-1970, 336 spośród 452 miast na terenie Królestwa Kongresowego;
2. reforma gminna, przeprowadzona w niepodległej Polsce w latach 1933-1934, zdegradowała do rzędu wsi kilkaset miast i miasteczek; Dymitrow (2015) wylicza aż 359 miejscowości w granicach współczesnej Polski, które w wyniku tej reformy utraciły szeroko rozumiany „miejski wyznacznik”;
3. na obszarze tzw. Ziem Odzyskanych status miejski odebrano 57 miastom³ w latach 1945-1946, argumentując to ich wyludnieniem i zniszczeniami wojennymi, a niekiedy też rolniczym charakterem miejscowości.

Obszaru województwa podkarpackiego, podobnie jak pozostałych ziem dawnego zaboru austriackiego, nie objął ani *ukaz* carski⁴, ani degradacja powojenna, obejmująca miasta obszaru Ziem Odzyskanych. Miasta tego regionu zostały natomiast objęte reformą gminną w okresie międzywojennym, która wiele z nich pozbawiła statusu miasta lub miasteczka.

Na obszarze zaboru austriackiego zmiany formalnoprawnego statusu miejscowości były bardzo częste i wiązały się z bardzo zróżnicowanymi formami tego statusu (por. Karpiniec, 1932). Według wykazu GUS z 1921 r. wyróżniano wówczas trzy kategorie miast w rozumieniu prawnym (Dymitrow, 2015):

³ Pominięto kilka przypadków miast efemerycznych, utworzonych w sensie formalnoprawnym w 1945 r. i po kilku miesiącach zdegradowanych.

⁴ Do wyjątków należały: Zaklików w Królestwie Polskim oraz Krzeszów, który w 1809 r., wraz z obszarem cyrkułu zamojskiego, włączono do Księstwa Warszawskiego, a po Kongresie Wiedeńskim – do Królestwa Polskiego.

1. miasta o własnym statucie – kategoria obejmowała tylko 2 miasta: Lwów i Kraków, obydwaj znajdujące się poza obszarem współczesnego województwa podkarpackiego;
2. miasta rządzące się ustawą z 13 marca 1889 r., do których zaliczono dawne polskie miasta królewskie (niem. *Stadt*, łac. *civitas*); wszystkie jednostki tej grupy poza Buczaczem miały status miast (Buczacz, obecnie w granicach Ukrainy, miał prawa miasteczka) – kategoria obejmowała 29 miejscowości, z tej liczby 13 znajduje się na terytorium Polski, a 6 leży w województwie podkarpackim: Jarosław, Jasło, Krosno, Przemyśl, Rzeszów, Sanok (żadne z miast zaliczonych do grup 1 i 2 nie zostało zdegradowane);
3. miasta rządzące się ustawą z 3 lipca 1896 r., do której to kategorii zaliczono miasta municypalne (miasteczko, niem. *Markt*, łac. *oppidum*) – kategoria obejmowała jednostki wcześniej posiadające prawa miast (48 miejscowości) bądź miasteczek (88 miejscowości), ponadto władze polskie zaliczyły do niej 7 miejscowości wiejskich, tj. nieposiadających wcześniej statusu miasta.

W lipcu 1933 r. weszła w życie ustawa o częściowej zmianie ustroju samorządu terytorialnego, w wyniku której pozbawiono praw miejskich miejscowości o liczbie mieszkańców niższej niż 3000 w drodze rozporządzeń Rady Ministrów, a większe miasta w drodze ustawy. Ustawa z 3 lipca 1896 roku przestała obowiązywać w ciągu roku od wejścia w życie nowej ustawy, tj. do lipca 1934 r. W rezultacie tej zmiany w granicach całej Galicji 40 miast i 67 miasteczek liczących w 1933 r. powyżej 3000 mieszkańców zostało podniesionych automatycznie do rangi miast, a spośród 32 gmin miejskich będących miastami lub miasteczkami oraz 8 gmin miejskich będących wsiami, w drodze rozporządzeń awansowano do rangi miast odpowiednio 21 i 7 jednostek (Dymitrow, 2015). Ostatecznie status miejski odebrano zaledwie 12 miejscowościom mającym wcześniej status gmin miejskich (11 miastom/miasteczkom i jednej wsi). Z tej liczby 8 miejscowości leży na terytorium współczesnej Polski, a 2 na terenie województwa podkarpackiego⁵. Z uwagi na to, że ustawa z 1933 r. wyróżniała tylko gminy miejskie i gminy wiejskie, pojęcie miasteczka przestało obowiązywać. Konsekwencją tego było automatyczne pozbawienie praw

⁵ Brzostek i Ulanów.

miejskich wszystkich miast i miasteczek, które wcześniej miały status gminy wiejskiej. Zmiana ta objęła w sumie 127 miast i miasteczek galicyjskich, w tym 55 znajdujących się w granicach współczesnej Polski, a 41 na obszarze województwa podkarpackiego⁶. Większość miejscowości tej ostatniej grupy utraciło status gminy miejskiej na mocy wcześniejszych ustaw. Wiążą się z tym określone niejasności i podawanie w różnych źródłach jako roku utraty praw miejskich różnych lat (zazwyczaj 1896, 1934, niekiedy 1919).

Tab. 1. Wykaz miast zdegradowanych w województwie podkarpackim z uwzględnieniem ich dawnego i aktualnego statusu prawnego (stan na 01.01.2017)

Miejscowość	Prawa miejskie		Obecny status	Powiat
	uzyskanie ¹	ostatnia utrata ²		
miasta zdegradowane czasowo (restytuowane)				
Boguchwała	1728	1772	m. ponownie od 2008	rzeszowski
Brzostek ³	1367	1934	m. ponownie od 2009	dębicki
Dynów	1429	1919 / 1934	m. ponownie od 1946	rzeszowski
Jedlicze	1768	1934	m. ponownie od 1967	krośnieński
Kołaczyce	1354	1919 / 1934	m. ponownie od 2010	jasielski
Narol	1592	1919 / 1934	m. ponownie od 1996	lubaczowski
Oleszyce	około 1576	1896 / 1934	m. ponownie od 1989	lubaczowski
Pruchnik	1370	1896 / 1934	m. ponownie od 2011	jarosławski
Przeclaw	1471	1896 / 1934	m. ponownie od 2010	mielecki
Radomyśl Wielki	1581	1919	m. ponownie od 1934	mielecki
Rzochów	1382	1896 / 1934	część m. Melec od 1985	mielecki
Ulanów	1616	1934	m. ponownie od 1958	nizański
Zaklików	1565	1869	m. ponownie od 2014	stalowowolski
miasta trwale zdegradowane				
Babice	1484	1896 / 1934	wieś w gm. Krzywca	przemyski
Baligród	1634	1896 / 1934	wieś – siedziba gminy	leski
Bircza	przed 1464	1896 / 1934	wieś – siedziba gminy	przemyski
Bojanów	1879	1896	wieś – siedziba gminy	stalowowolski
Bukowsko	przed 1720	1896 / 1934	wieś – siedziba gminy	sanocki
Czudec	1427	1896 / 1934	wieś – siedziba gminy	strzyżowski
Dębowiec	przed 1349	1896 / 1934	wieś – siedziba gminy	jasielski

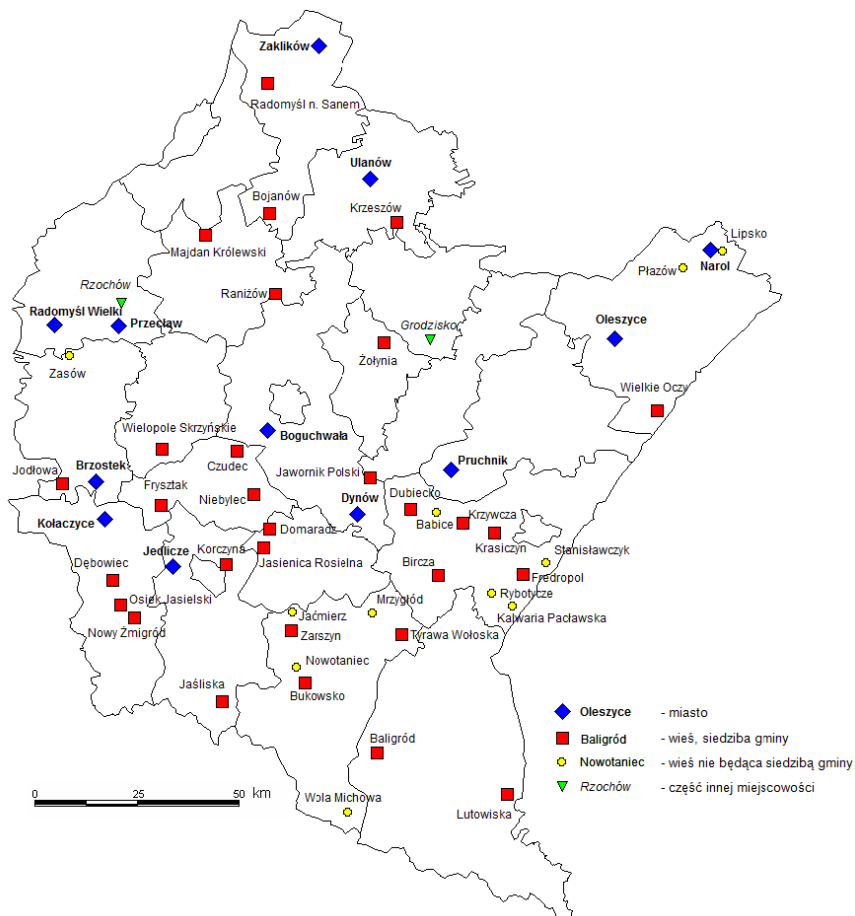
⁶ Babice, Baligród, Bircza, Bukowsko, Czudec, Dębowiec, Dubiecko, Dynów, Fredropol, Frysztak, Jaćmierz, Jasienica (Rosielna), Jaśliska, Jawornik Polski, Jedlicze, Jodłowa, Kołaczyce, Korezyna, Krasiczyn, Krzywca, Lipsko, Lutowiska, Majdan (Królewski), Mrzygłód, Narol, Niebylec, Nowotaniec, Nowy Żmigród, Oleszyce, Osiek (Jasielski), Płazów, Pruchnik, Przeclaw, Radomyśl nad Sanem, Rybotycze, Rzochów, Tyrawa Wołoska, Wielkie Oczy, Wielopole (Skrzyńskie), Zarszyn, Żołynia.

D. Sokołowski, *Miasta zdegradowane w woj. podkarpackim*

Domaradz	XV w.	lok. nieudana/ 1933	wieś – siedziba gminy	brzozowski
Dubiecko	1407	1896 / 1934	wieś – siedziba gminy	przemyski
Fredropol	około 1720	1896 / 1934	wieś – siedziba gminy	przemyski
Frysztak	1366	1896 / 1934	wieś – siedziba gminy	strzyżowski
Grodzisko-Miasteczko	1740	1896	część wsi Grodzisko Dolne	leżajski
Jaćmierz	przed 1437	1896 / 1934	wieś w gm. Zarszyn	sanocki
Jasienica Rosielna	około 1727	1896 / 1934	wieś – siedziba gminy	brzozowski
Jaśliska	1366	1896 / 1934	wieś – siedziba gminy	krośnieński
Jawornik Polski	przed 1472	1896 / 1934	wieś – siedziba gminy	przeworski
Jodłowa	1733	1896 / 1934	wieś – siedziba gminy	dębicki
Kalwaria Pałacowska	1784 (?)	lok. niepewna	wieś w gm. Fredropol	przemyski
Korczyn	1783	1896 / 1934	wieś – siedziba gminy	krośnieński
Krasiczyn	około 1620	1896 / 1934	wieś – siedziba gminy	przemyski
Krzyszów	1640	1869	wieś – siedziba gminy	nizański
Krzywca	1398	1896 / 1934	wieś – siedziba gminy	przemyski
Lipisko	1616	1896 / 1934	wieś w gm. Narol	lubaczowski
Lutowiska	1742	1896 / 1934	wieś – siedziba gminy	bieszczadzki
Majdan Królewski	przed 1763	1784 / 1934	wieś – siedziba gminy	kolbuszowski
Mrzygłód	1425	1896 / 1934	wieś w gm. Sanok	sanocki
Niebylec	1509	1896 / 1934	wieś – siedziba gminy	strzyżowski
Nowotaniec	1444	1896 / 1934	wieś w gm. Bukowsko	sanocki
Nowy Żmigród	po 1331	1896 / 1934	wieś – siedziba gminy	jasielski
Osiek Jasielski	1365	1896 / 1934	wieś – siedziba gminy	jasielski
Płazów	1614	1896 / 1934	wieś w gm. Narol	lubaczowski
Radomyśl nad Sanem	1556 / 1581	1896 / 1934	wieś – siedziba gminy	stalowowolski
Raniżów	przed 1782	lok. nieudana / 1919	wieś – siedziba gminy	kolbuszowski
Rybotycze	przed 1494	1896 / 1934	wieś w gm. Fredropol	przemyski
Stanisławczyk	przed 1717	1785	wieś w gm. Przemyśl	przemyski
Tyrawa Wołoska	przed 1707	1896 / 1934	wieś – siedziba gminy	sanocki
Wielkie Oczy	1671	1896 / 1934	wieś – siedziba gminy	lubaczowski
Wielopole Skrzyńskie	1337	1896 / 1934	wieś – siedziba gminy	ropczycko- sędziszowski
Wola Michowa	1733	1761 (?)	wieś w gm. Komańcza	sanocki
Zarszyn	1395	1896 / 1934	wieś – siedziba gminy	sanocki
Zasów (d. Zassów)	1876	1896 / 1918	wieś w gm. Żyraków	dębicki
Żołynia	po 1720	1896 / 1934	wieś – siedziba gminy	łańcucki

Objaśnienia:

- ¹ W odniesieniu do niektórych miejscowości podaje się różne daty uzyskania praw miejskich;
- ² część miejscowości, w których podano jako datę utraty praw miejskich rok 1934 może mieć według innych źródeł różne daty (zob. tekst główny);
- ³ od wschodu z Brzostkiem sąsiadował Mały Brzostek, obecnie znajdujący się w obrębie Nawsia Brzostecznego, który otrzymał prawa miejskie w 1394 r.; prawdopodobnie już w końcu XV w. przekształcił się on w przedmieście Brzostku. Źródła: opracowanie własne na podstawie: Bogucka, Samsonowicz (1986), Drobek (1999), *Dzienniki Ustaw* za lata 1951–2013, Krzysztofik (2007), *Miasta polskie w tysiącleciu, t. II* (1967), Dymitrow (2015), Spórna, Krzysztofik, Dymitrow (2015)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z tab. 1

Ryc. 1. Miasta zdegradowane w województwie podkarpackim według ich aktualnego statusu administracyjnego (stan na 01.01.2017)

Należy też wspomnieć o niewielkiej grupie miejscowości, które posiadały status miasteczka przez krótki czas, uzyskując go i tracąc w czasie zaboru austriackiego. Były to: Bojanów, Grodzisko-Miasteczko oraz Wola Michowa.

Historia najstarszych miast zdegradowanych na terenie województwa podkarpackiego sięga XIV wieku. Z tego okresu pochodzi łącznie 11 jednostek, które utraciły status miejski trwale (Dębowiec, Frysztak, Jaśliśka, Krzywczyna, Nowy Żmigród, Osiek Jasielski, Wielopole Skrzyń-

skie i Zarszyn) bądź przejściowo (Brzostek, Kołaczyce i Pruchnik). W XV wieku lokowano kolejnych 11 miast, w XVI – 6 miast, a w XVII – 8 miast. Ponowne przyspieszenie w rozwoju sieci miejskiej regionu nastąpiło w XVIII wieku, kiedy założono 15 miast, później zdegradowanych.

Na badanym obszarze zidentyfikowano w sumie 55 miast zdegradowanych, które można podzielić na następujące kategorie (tab. 1, ryc. 1):

1. miasta zdegradowane przejściowo, aktualnie miejscowości posiadające prawa miejskie (12 jednostek)⁷,
2. miasta zdegradowane przejściowo, aktualnie miejscowości wchodzące w skład innych miejscowości: miasta (1 jednostka) lub wsi (1 jednostka),
3. miasta zdegradowane, obecnie miejscowości o statusie wsi gminnej (30 jednostek),
4. miasta zdegradowane, obecnie miejscowości wiejskie niebędące siedzibą gminy (11 jednostek).

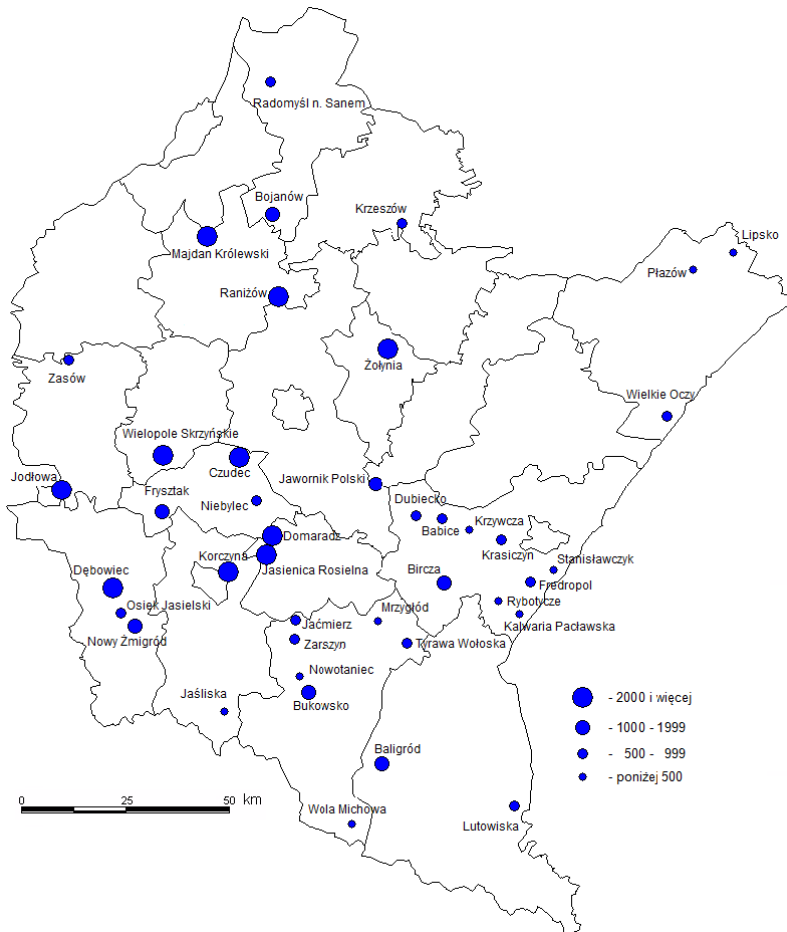
3. Zaludnienie

Wielkość miast zdegradowanych w województwie podkarpackim jest zróżnicowana. Zaludnienie trzech najmniejszych nie przekracza 200 osób, ale 18 spośród 42 miejscowości określonych jako trwale zdegradowane liczy 1000 i więcej mieszkańców. Szczególnie wyróżniają się: Korczyna i Żołynia, z zaludnieniem przekraczającym 5000 osób, a jeszcze kilka innych (tab. 2, ryc. 2) przekracza minimum wymagane przy ubieganiu się o prawa miejskie, które wynosi (nominalnie) 2000 mieszkańców.

Należy podkreślić, że liczne miejscowości osiągnęły współcześnie stan zaludnienia wyższy od ich zaludnienia w okresie międzywojennym, co odróżnia województwo podkarpackie od niektórych regionów położo-

⁷ Niekiedy do miast zdegradowanych zaliczany jest Rozwadow, który uzyskał prawa miejskie przed 1727 r., a w 1973 r. został włączony do Stalowej Woli. Ponieważ połączenie z większym miastem nie wiązało się z utratą praw miejskich, nie zaliczono go w niniejszej pracy do tytułowej kategorii. Nietypowy jest też przykład Ustrzyk (Dolnych), które uzyskały prawa miejskie w 1727 r., w 1944 r. włączono je do ZSRR, jednocześnie pozbawiając praw miejskich. Po powrocie do Polski w ramach umowy o zamianie odcinków terytoriów państwowych (Dz.U. 1951 nr 65 poz. 448) uznano je ponownie za miasto. Na ogół degradacja w okresie przynależności do Ukraińskiej SRR nie jest w polskich źródłach uznawana.

nych we wschodniej i centralnej Polsce, w których przeważają miasta zdegradowane z ubytkami ludności w tym czasie. Jest to w dużym stopniu konsekwencją względnie korzystnej sytuacji demograficznej, wynikającej z wyższego niż przeciętnie w kraju współczynnika dynamiki demograficznej (stosunek liczby urodzeń żywych do liczby zgonów wynosił w 2015 r. w woj. podkarpackim 1,01, wobec 0,94 w Polsce) oraz uprzemysłowienia niektórych miejscowości wiejskich i dużej skali dojazdów do pracy do miast, łagodzącej problemy lokalnych rynków pracy.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z tab. 2

Ryc. 2. Miasta trwałe (1.01.2017.) zdegradowane w województwie podkarpackim według zaludnienia w 2011 r.

Tab. 2. Liczba mieszkańców miast zdegradowanych w województwie podkarpackim

Miejscowość	około 1870 ^a	1890 ^a	1910 ^a	1921 ^b	1950 ^b	1970 ^b	1988 ^b	2011 ^{bc}
miasta zdegradowane czasowo (restytuowane)								
Boguchwała	794 ^d				1865	3486	5084	5775
Brzostek	1121	1239	1397	1301	846	1201	1825	2639
Dynów	2539	2897	3105		3197	3704	4646	6228
Jedlicze	382	435	683		2514	4149	5223	5752
Kończycze	1641	1692	1679	1348	1379	1375	1300	1467
Narol	1417	1878	2276	1817	1060	1120	1293	2099
Oleszyce	1908	2280	2922		1263	1848	2815	3152
Pruchnik	1413	1683	1906		2760	2979	3096	3675
Przeclaw	958	951	873	816	618	829	1236	1643
Radomyśl Wielki	2826	3332	3035	2468	1178	1198	1593	3037
Ulanów	3607	3613	3351	2192	1339	1508	1517	1493
Zaklików	2080	3120	4043	3013	2322	2739	2998	3008
miasta trwale zdegradowane								
Babice	631	838	1052	1105			832	892
Baligród	914	1274	1846	1260	746	1203	1282	1338
Bircza	1196	1800	2156	1929	691	1103	1062	1045
Bojanów	1058	1084			945	1142	1304	1414
Bukowski	760	1006	942	726	1178	1490	1550	1828
Czudec	827	1162	1128	940	620	1494	2787	2975
Dębowiec	1768	1611	1511	1357	1169	1402	1612	2035
Domaradz	2653 ^d			3386	3163	2954	2997	3054
Dubiecko	1272	1699	1850	1793			836	871
Fredropol	292	282	278	302			555	692
Frysztak	1145	1398	1484	1357			892	1125
Grodzisko-Miasteczko (1950-2011 – G. Dolne)	544	683			2435	2403	2383	2274
Jaćmierz	657	716	674	620			811	829
Jasienica Rosielna	1930	2215	2396	2090	1664	1712	1891	2179
Jaśliska	868	971	935	876			513	455
Jawornik Polski	727	1008	1036	991	685	681	1122	1186
Jodłowa	3340	3715	4054	3878	4163	4095	3999	3957
Kalwaria Pałacowska	310 ^d			298			223	164
Korczyna	4716	5257	5167	4777	3744	4638	5131	6034
Krasiczyn	418	720	832	778			427	601
Krzyszów	1500	1588	2645	724			658	727
Krzywcza	821	965	955	928			502	487
Lipsko	867	990	1295	1099			439	436
Lutowiska	1684	2175	2652	2125			706	762
Majdan Królewski	1519	1924	2231	2014	1410	1794	2249	2683
Mrzygłód	535	692	680	675			448	422
Niebylec	530	693	618	550			554	586
Nowotaniec	565	634	644	524			426	423
Nowy Żmigród	2364	2518	2217	1959	866	1053	1313	1378

Osiek Jasielski	852	911	877	813			679	704
Płazów	637	705	847	786			476	468
Radomyśl nad Sanem	1194	1432	1453	1221			690	797
Ranizów	1218			1562	1652	1545	1786	2236
Rybotycze	1481	1486	1507	1262			447	396
Stanisławczyk	207 ^d			265			162	163
Tyrawa Wołoska	1003	1266	1629	1444			701	770
Wielkie Oczy	1733	1952	2054	1550			842	968
Wielopole Skrzyńskie	932	922	1084	1005	1699	1957	1986	2113
Wola Michowa	816 ^d	944		777			99	90
Zarszyn	950	1050	1145	975	861	1110	1101	985
Zasów (d. Zassów)	959 ^d			918			901	892
Żołyńia	1600	1800	1458	4927	4204	4427	4773	5188

Źródła:

^a Jelonek (1967);

^b Narodowe Spisy Powszechne (1921, 1950, 1970, 1988, 2011);

^c aktualny (30.06.2016.) stan dla miast (wg GUS): Boguchwała – 6063, Brzostek – 2712, Dynów – 6164, Jedlicze – 5770, Kołaczyce – 1420, Narol – 2112, Oleszyce – 3031, Pruchnik – 3757, Przecław – 1739, Radomyśl Wielki – 3141, Ulanów – 1426, Zaklików – 3041;

^d około 1880 r. wg *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego...*;

^e w tym 954 – miasteczko i 3973 – wieś.

Trzeba jednak odnotować również istnienie pewnej grupy miejscowości, których zaludnienie jest obecnie dużo mniejsze niż w okresie przedwojennym. Wiąże się to zarówno z czynnikami historycznymi, jak i demograficzno-etnicznymi, m.in. znacznymi zniszczeniami w czasie II wojny światowej oraz dużym udziałem ludności greckokatolickiej⁸ i żydowskiej w okresie przedwojennym, z których pierwszą w większości wysiedlono po wojnie, a drugą eksterminowali niemieccy okupanci. W grupie obecnych miast największe straty poniósł Ulanów – w zakresie materialnym przede wszystkim w wyniku I wojny światowej, a w zakresie ludnościowym – w wyniku II wojny światowej (w 1939 r. Żydzi stanowili 56% ogółu mieszkańców miasta). Spośród pozostałych miejscowości największe ubytki ludności odnotowano w: Rybotyczach (4-krotny spadek zaludnienia w stosunku do stanu przedwojennego; około 2/3 ogólnej liczby mieszkańców miejscowości stanowiła ludność greckokatolicka, drugą co do liczebności grupą byli Żydzi, a dopiero trzecią – Polacy), Lutowiskach (3-krotny spadek zaludnienia; przed wojną Polacy stanowili

⁸ Do kościołów greckokatolickich należała głównie ludność pochodzenia rusińskiego, głównie Ukraińcy, zamieszkujący miejscowości obecnego pogranicza polsko-ukraińskiego, Łemkowie – na północnych stokach Karpat oraz Bojkowie – w Bieszczadach. Znaczną część ludności rusińskiej wysiedlono do USRR, bądź – w ramach Akcji „Wisła” rozproszono po Polsce, głównie na terenie tzw. Ziemi Odzyskanych.

poniżej 10% ogółu mieszkańców), w Birczy, Dubiecku, Jaśliskach, Lipsku, Tyrawie Wołoskiej (we wszystkich około 2-krotny spadek zaludnienia), a także Nowym Żmigrodzie, Radomyślu nad Sanem i Wielkich Oczach (mniejsze spadki).

Miejscowości notujące duże wzrosty zaludnienia w ostatnich dekadach, to przede wszystkim restytuowane miasta (z wyjątkiem Kołaczyc, Ulanowa i Zaklikowa), a także niektóre spośród największych wsi: Czudec, Dębowiec, Korczyna, Majdan Królewski, Raniżów. Wszystkie one liczą ponad 2 tys. mieszkańców.

4. Funkcje miejskie

Charakterystyka miast zdegradowanych, a przede wszystkim miast potencjalnych, powinna uwzględniać zagadnienia gospodarcze i funkcjonalne. Do kryteriów branych pod uwagę w procedurze nadawania praw miejskich należy m.in. udział ludności pozarolniczej (minimum 2/3) oraz pełnienie funkcji obsługi w stosunku do otaczających obszarów wiejskich na określonym minimalnym poziomie. Związki funkcjonalne miejscowości z własnym obszarem obsługi badane są zwykle z punktu widzenia klasycznej teorii miejsc centralnych. W konkretnym przypadku określono je w oparciu o obliczony wcześniej, a następnie uaktualniony wskaźnik centralności⁹ (tab. 3).

Tab. 3. Wybrane cechy miast zdegradowanych w województwie podkarpackim

Miejscowość	Ludność pozarolnicza ¹	Poziom funkcji obsługi ²	Układ przestrzenny ³
miasta zdegradowane czasowo (restytuowane)			
Boguchwała	A	B	W
Brzostek	B	A	M
Dynów	B	A	M
Jedlicze	A	A	M (I) /W
Kołaczyce	A	B	M
Narol	A	B	M
Oleszyce	B	A	M
Pruchnik	B	A	M (I)
Przeclaw	B	B	M (I)
Radomyśl Wielki	B	A	M
Ulanów	A	A	M
Zaklików	A	A	M

⁹ Szerzej na temat metod pomiaru centralności – zob. Sokołowski 1994, 1999 i in.

miasta trwale zdegradowane			
Babice	C	C	W
Baligród	B	B	M (I)
Bircza	B	B	M/W
Bojanów	B	B	W
Bukowsko	C	B	W
Czudec	B	A	M
Dębowiec	B	B	W/P/M
Domaradz	C	A	W
Dubiecko	A	B	M (I)
Fredropol	C	B	W
Frysztak	A	B	M
Grodzisko-Miasteczko (Grodzisko Dolne)	C	B	U/Ł
Jaćmierz	C	C	W/P/M
Jasienica Rosielna	B	B	U/Ł
Jaśliska	C	B	W/P/M
Jawornik Polski	B	B	M/W
Jodłowa	C	B	U/Ł
Kalwaria Pałacowska	D	C	W/P
Korczyna	A	A	M
Krasiczyn	A	B	W/P
Krzyszów	B	B	M (I)
Krzywca	A	B	W
Lipsko	C	C	W
Lutowiska	B	B	W
Majdan Królewski	A	B	M (I)
Mrzygłód	E	C	W/P/M
Niebylec	B	B	M/W
Nowotaniec	E	C	W
Nowy Żmigród	B	A	M
Osiek Jasielski	D	B	M/W
Płazów	D	C	W
Radomyśl nad Sanem	A	B	M (I)
Raniżów	B	B	M (I)
Rybotycze	E	C	W
Stanisławczyk	D	C	W
Tyrawa Wołoska	B	B	W
Wielkie Oczy	C	B	W/P/M
Wielopole Skrzyńskie	B	B	M
Wola Michowa	B	C	R
Zarszyn	B	B	W
Zasów (d. Zassów)	B	C	U/Ł
Żołyńia	B	A	M

Objaśnienia i źródła:

¹ A – 85% i więcej, B – 66-84%, C – 50-65%, D – 35-49%, E – poniżej 35%; oszacowanie własne;

² A – wysoki, B – przeciętny, C – niski; na podstawie: Sokołowski (1999), zaktualizowany;

³ opis w tekście (w części 5); określono na podstawie analizy map, zdjęć satelitarnych i badań terenowych.

W celu oszacowania udziału ludności wykorzystano aktualne dane z rejestru REGON, uwzględniając liczbę podmiotów gospodarczych poza sektorem 1 (rolnictwo, myślistwo i rybołówstwo) w przeliczeniu na 1000 mieszkańców ogółem oraz szacowaną liczbę zatrudnionych w tych sektorach. Pomiar poziomu centralności oparto na wynikach wcześniejszych badań, uwzględniających zaktualizowane informacje na temat ważniejszych instytucji związanych z obsługą ludności (np. w zakresie oświaty na poziomie średnim). Wartości wskaźnika centralności zostały przedstawione w postaci uproszczonej, jako zagregowane do trzech szczebli funkcji obsługi: A – poziom wysoki (silny ośrodek, reprezentujący ponadlokalny poziom obsługi, pod względem niektórych funkcji wykraczający poza obszar własnej gminy), B – poziom przeciętny (typowy dla większości ośrodków gminnych), C – poziom niski (poniżej przeciętnej dla gmin).

Udział ludności pozarolniczej wykazuje pewną prawidłowość polegającą, ujmując w uproszczeniu, na tym, że jest on wyższy w: 1) miastach (wszystkie one spełniają kryterium wymagane przy nadawaniu praw miejskich, tj. zaliczają się do kategorii A lub B), 2) miejscowościach o względnie dużym zaludnieniu (jednostki przekraczające 2000 mieszkańców rzadko nie osiąga tego poziomu), 3) miejscowościach będących siedzibami gmin (tylko jednostki nie pełniące funkcji gminnej mają najniższe – D lub E – wartości miernika).

Jeszcze wyraźniej dostrzegalny jest wpływ pełnionej funkcji administracyjnej na zróżnicowanie funkcji obsługi zaplecza. Miejscowości reprezentujące zestaw funkcji typowy dla ośrodka gminnego (handel, szeroko rozumiane usługi, reprezentowane m.in. przez instytucje publiczne w zakresie administracji, szkolnictwa średniego czy opieki zdrowotnej), oznaczono symbolem B. Kilka miejscowości wyróżniających się poziomem wyższym od przeciętnego zaklasyfikowano do kategorii A. Miejscowości niebędące siedzibami gmin nie posiadają porównywalnego zestawu funkcji, dlatego też zostały one zakwalifikowane do kategorii C. Miejscowości zaliczone do kategorii A lub B spełniają funkcjonalne kryterium miejskości.

5. Układ przestrzenny

Miejska morfologia wiąże się z aspektem urbanistycznym (rozplanowanie miejscowości, układ ulic) oraz architektonicznym (wypełnienie przestrzeni, tj. zwartość zabudowy, forma budynków, użyte materiały budowlane). Układ przestrzenny ulega na ogół petryfikacji, dlatego liczne miasta, w tym również zdegradowane, często zachowują układ sieci ulic pochodzący z czasu ich lokacji. Aspekty morfologiczne stanowią podstawowy czynnik identyfikacji miasta w odbiorze społecznym, co wiąże się z tym, że często „na pierwszy rzut oka” można zidentyfikować rodzaj jednostki osadniczej.

Wyróżniono kilka typów układów przestrzennych charakterystycznych dla osadnictwa wiejskiego i małomiasteczkowego na obszarze województwa podkarpackiego. Oznaczono je następującymi symbolami (tab. 3): W – wieś wielodrogowa (zabudowa zwykle wzdłuż kilku lub większej liczby ulic o nieregularnym układzie i przeważnie luźnej zabudowie); U – ulicówka, wieś pozbawiona miejskich cech rozplanowania i zabudowy, w której większość zabudowy skupia się wzdłuż jednej ulicy lub drogi; Ł – łańcuchówka (zob. dalej), R – niewielka wieś o rozproszonej zabudowie, M – miejski układ urbanistyczny i charakter zabudowy – z rynkiem, zwartą na ogół zabudową wokół rynku i głównych ulic, z przewagą miejskiej siatki ulic w centrum, tj. w większości prostych i przecinających się pod kątem prostym. Dodatkowy symbol (l) oznacza, że zabudowę wokół rynku lub w jego bliskim otoczeniu cechują liczne ubytki (luki), powstałe w wyniku wyburzenia starych budynków lub związane z ogródkami przydomowymi, niekiedy nawet zabudową zagrodową.

Większość miast restytuowanych posiada typowo miejski układ przestrzenny; do wyjątków należą: Boguchwała, która ma charakter wielodroźnicy (brak rynku organizującego układ przestrzenny miejscowości) ze współwystępującą zabudową jednorodziną i wielorodzinną oraz Jedlicze, będące również układem wielodroźnym bez wyraźnie ukształtowanego centrum. W Jedliczach większa część zabudowy nie ma miejskich cech morfologicznych (domy z ogródkami), ale większość ulic ma przebieg prostoliniowy. Rynek posiada ubytki w zabudowie i jest położony peryferyjnie. Pozostałe miasta mają rynki stanowiące centrum układu przestrzennego, przy czym w Pruchniku i Przecławiu znaczny jest udział zabudowy rozluźnionej, z powodu jej ubytków lub posiadania

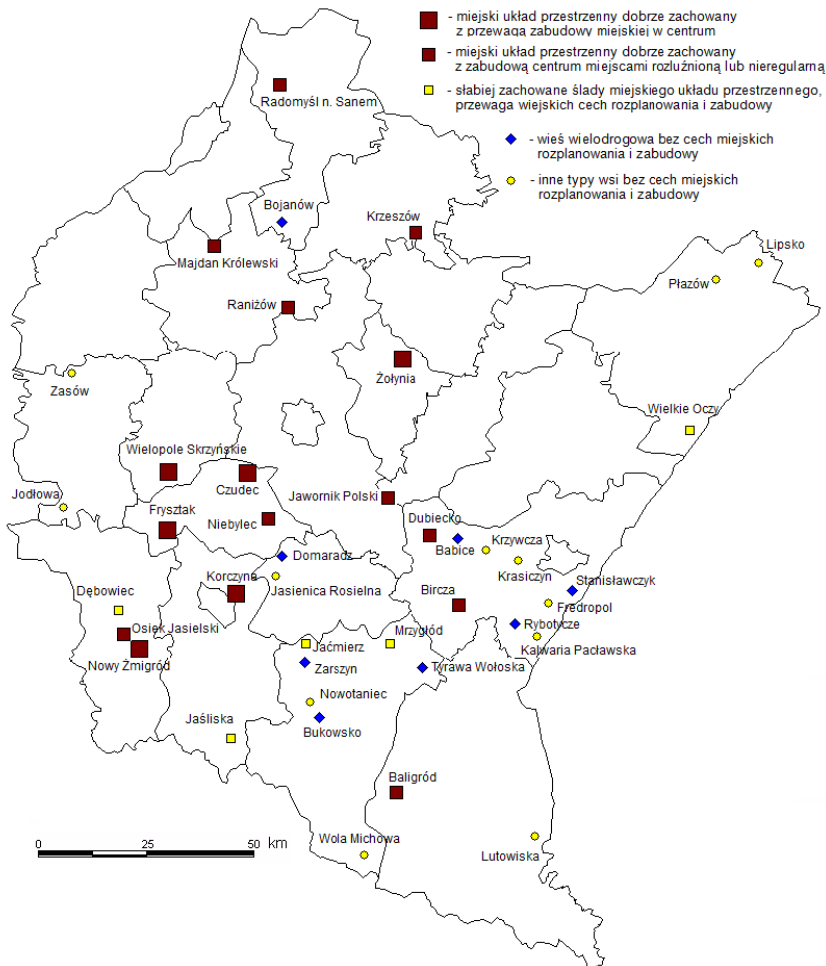
ogródków przydomowych, w bliskim otoczeniu rynku. W Pruchniku duży udział w zabudowie przyrynkowej mają domy o cechach regionalnych.

Miejscowości formalnie wiejskie są bardziej zróżnicowane morfologicznie (ryc. 3). Miejski charakter najlepiej zachowały: Nowy Żmigród, Korczyna, Wielopole Skrzyńskie, Frysztak, Czudec i Żoźnia, nieco ustępują im pod tym względem: Majdan Królewski, Raniżów, Bircza, Dubiecko, Radomyśl nad Sanem, Krzeszów i Baligród. W każdym z wymienionych przypadków centrum miejscowości stanowi rynek, przy czym różnią się one charakterem i zwartością zabudowy przyrynkowej oraz zabudową wzdłuż sąsiadujących ulic.

Rynek w każdej z pierwszych sześciu miejscowości jest dobrze wykształcony i zagospodarowany, zabudowa przyrynkowa jest zwarta i piętrowa (Nowy Żmigród, Korczyna, Frysztak) lub mieszana – piętrowa i parterowa (Czudec, Wielopole Skrzyńskie, Żoźnia). W Czudcu zabudowa wokół rynku jest częściowo drewniana i ma cechy regionalne. Poza centrami dominuje zwykle układ wielodrożny, tj. nieregularna siatka ulic z przewagą lub dużym udziałem zabudowy zagrodowej lub domów z ogródkami. Niektóre peryferyjne ulice mają charakter łańcuchówek, z częściowo zachowaną funkcją rolniczą, co jest najlepiej widoczne w przypadku Żoźni. Nie jest to sytuacja nietypowa w województwie podkarpackim, przykładowo, peryferyjne części Rzeszowa, takie jak Przybyszówka i Bzianka, również są łańcuchówkami. W Majdanie Królewskim rozległy rynek został w dużej części przekształcony w parking, a zabudowa wokół jest niekompletna i w części odsunięta.

Względnie dobrze ukształtowany układ miejski z rynkiem w centrum ma jeszcze kilka innych miejscowości, przede wszystkim: Raniżów, Krzeszów i Dubiecko. Większość ulic przecina się w nich pod kątem prostym, przy czym Krzeszów jest osadą bardzo zwartą; zabudowa przyrynkowa jest tam jednak częściowo rozluźniona, zwłaszcza w pierzei wschodniej, która jest prawie całkowicie otwarta. Rynki zachowały się też w: Baligrodzie, Birczy, Jaworniku Polskim, Osieku Jasielskim, Niebylcu i Radomyślu nad Sanem; gorzej jest w nich wykształcona siatka ulic. W Baligrodzie zabudowa wokół rynków ma liczne ubytki. Bircza ma rynek z piętrowymi budynkami, ale poza nim przeważa nieregularny układ ulic, typowy dla wielodrożnicy. W rynku Jawornika Polskiego przeważają piętrowe budynki jednorodzinne niepełniące funkcji handlowo-usługowej. Niebylec skupiony jest wokół rynku, ale siatka ulic

jest bardzo uboga (m.in. brak ulic wokół rynku, równoległych do jego pierzei), w związku z czym zabudowa rozciąga się wzdłuż dróg wylotowych. Podobny charakter ma Osiek Jasielski. W niektórych miejscowościach rynki zostały przekształcone w zadrzewione skwery. Jest to szczególnie niekorzystne w Dubiecku, Baligrodzie i Krzeszowie, ponieważ wielkość i gęstość zadrzewienia utrudnia percepcję rynków jako centrów małych miast.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z tab. 3
(wg cechy „układ przestrzenny”)

Ryc. 3. Miasta trwale (1.01.2017.) zdegradowane w województwie podkarpackim według stopnia zachowania miejskiego układu przestrzennego i charakteru zabudowy

Wszystkie wymienione wyżej miejscowości mają rynek w centrum, przy różnym stopniu ukształtowania miejskiego układu przestrzennego i zachowania miejskiej zabudowy (miejscami jest ona uzupełniona przez zabudowę współczesną, a w Majdanie Królewskim stanowi ona zdecydowaną większość). Większość z nich spełnia kryterium morfologiczne stawiane przy ubieganiu się o prawa miejskie. Zastrzeżenia można mieć do najmniejszych jednostek z dotychczas wymienionych (na ogół, poza Baligrodem, nie przekraczają one liczby 1000 mieszkańców), w których słabo zachowała się miejska siatka ulic.

Jeszcze kilka miejscowości posiada dawne rynki. W rynku Jaćmierza dominuje zabudowa wiejska o charakterze zagrodowym. Rynek w miejscowości Wielkie Oczy traci cechy typowe dla placów tego rodzaju z powodu licznych ubytków w zabudowie (od południa przestrzeń jest całkowicie otwarta) i przekształcenia go w większej części w zadrzewiony skwer. Również Dębowiec, Jaśliśka i Mrzygłód mają charakter wsi placowych, w których dawny rynek uległ w dużym stopniu degradacji i obecnie ma charakter placu z licznymi ubytkami i przewagą wiejskiej zabudowy zagrodowej. Ponadto rynek w Dębowcu cechuje skrajne położenie, w związku z czym nie stanowi on centrum układu przestrzennego. Wymienione miejscowości zakwalifikowano jako typ W/P/M, z uwagi na dominację cech wsi wielodrogowej i placowej nad cechami miejskimi.

Następną grupę stanowią miejscowości, w których rynek się nie zachował bądź nie wykształcił, a ich układ ulic, również w centrum, jest nieregularny (typ W). W ich przypadku można mówić o braku morfologii miejskiej. Są to: Babice, Bojanów, Bukowsko, Domaradz, Fredropol, Krzywca, Lipsko, Lutowiska, Nowotaniec, Płazów, Rybotycze, Stanisławczyk, Tyrawa Wołoska i Zarszyn. Stopień złożoności ich układów związany jest zwykle z wielkością miejscowości; mniejsze – tworzy na ogół zaledwie kilka dróg. Cechy układów wielodrogowych mają też Krasieczyn i Kalwaria Pałacowska, w których część zabudowy zorganizowana jest wokół placu niemającego cech rynku, a reszta jest rozrzucona, często dość luźno, wzdłuż nieregularnej siatki dróg. Oznaczone są one jako typ W/P.

W kilku miejscowościach dominują cechy ulicówki. Często, zwłaszcza w przypadku większych miejscowości, trudno jest zidentyfikować ulicówkę w klasycznej postaci z uwagi na możliwość ukształto-

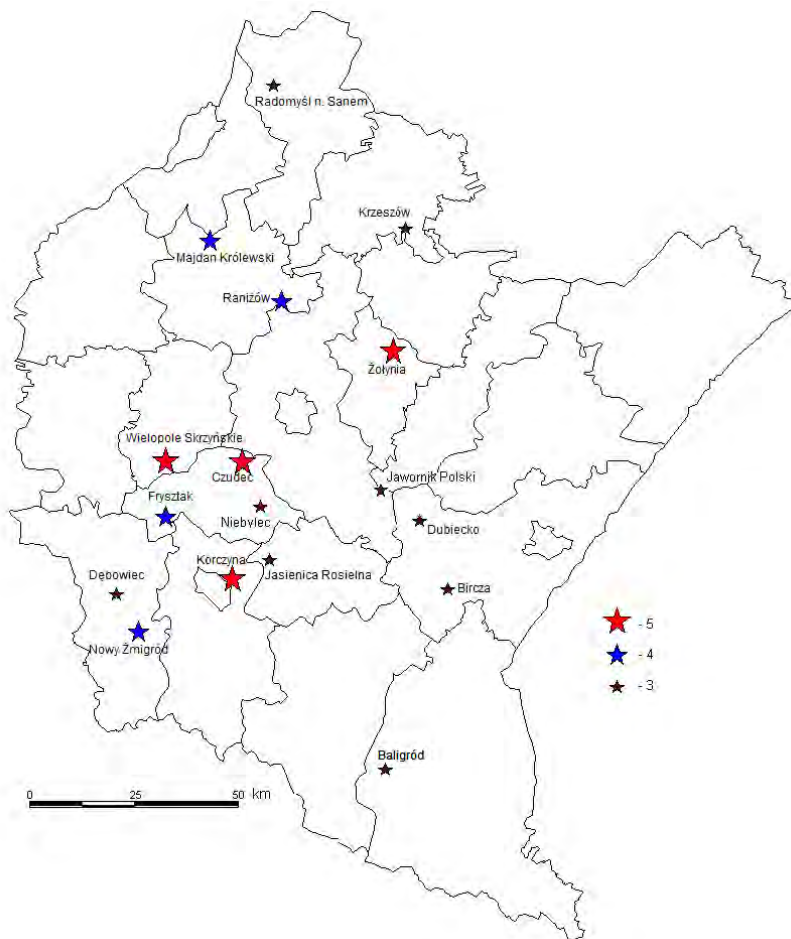
wania się bocznych dróg dojazdowych do posesji, na ogół prostopadłych do drogi głównej, a niekiedy też (nielicznych, zwykle 1-2) dróg w przybliżeniu równoległych do głównej. Na Podkarpaciu zabudowa ulicówek jest często nieregularna w tym sensie, że część zabudowań nie stoi bezpośrednio przy drodze, a odstęp między nimi są zróżnicowane – miejscami mogą występować zagęszczenia; przeważają jednak kilkunasto- lub kilkudziesięciometrowe odstęp między sąsiadującymi ze sobą domami (zagrodami). Układy takie wynikają z genezy miejscowości – liczne są tu wsie leśno-łanowe (łańcuchówki), gdzie poszczególne zagrody budowano wzdłuż drogi w ten sposób, że każda z nich stała na obszarze własnego rozłogu (pola uprawnego) przekształconego z wykarczowanego lasu. Poszczególne rozłogi były wąskimi pasmami o szerokości (wzdłuż drogi) nieznacznie przekraczającymi 100 m, przy długości (prostopadle do drogi) około 2000 m. W późniejszych czasach zabudowa ulegała zagęszczaniu. Nazywanie łańcuchówek ulicówkami jest uproszczeniem oddającym wyłącznie współczesną formę zewnętrzną samego siedliska i jest wystarczające na potrzeby identyfikacji istnienia bądź braku miejskiej morfologii. Do tej kategorii zaliczają się: Jodłowa, Grodzisko Dolne, Jasienica Rosielna i Zasów, których siedliska wykazują pewną złożoność struktury przestrzennej (występowanie nielicznych dróg prostopadłych oraz zwykle jednej lub dwóch dróg równoległych do głównej), przy zachowaniu zdecydowanej przewagi zabudowy wzdłuż osi głównej.

Najmniejsza miejscowość w badanym zbiorze – Wola Michowa – została zidentyfikowana jako osada o zabudowie rozproszonej (R).

6. Miasta potencjalne

Większość spośród „nowych” miast, utworzonych w sensie formalnoprawnym po 1980 r., stanowią jednostki wcześniej zdegradowane. Część z nich znajduje się w regionie podkarpackim. Podstawowe atrybuty miejskości, takie jak wielkość wyrażona liczą mieszkańców, pełnione funkcje, poziom wyposażenia infrastrukturalnego, układ urbanistyczny, a także stan świadomości społeczności lokalnej, rozumiany tutaj jako postrzeganie określonej miejscowości jako miasta, niezależne od tego, czy posiada ono aktualnie prawa miejskie, czy nie, sprawiają, że miejskość w znaczeniu *de facto* często wyprzedza miejskość *de iure*.

Wyniki przeprowadzonych badań potwierdzają, że niektóre spośród badanych miejscowości odpowiadają kryteriom miejskości stosowanym aktualnie w Polsce. Ryc. 4 przedstawia jednostki formalnie wiejskie spełniające największą liczbę kryteriów spośród analizowanych czterech: 1) liczba mieszkańców, 2) udział ludności pozarolniczej, 3) pełnienie funkcji lokalnych i ponadlokalnych względem otaczających terenów wiejskich, 4) miejski układ przestrzenny i charakter zabudowy.

Źródło: opracowanie własne

Ryc. 4. Miasta trwale (1.01.2017.) zdegradowane w województwie podkarpackim według liczby spełnionych kryteriów miejskości (3 punkty i więcej)

Za spełnione kryteria przyznawano po 1 punkcie: za przekroczenie 2000 mieszkańców oraz za zakwalifikowanie miejscowości do kategorii A lub B w przypadku kryterium ekonomicznego i kryterium funkcjonalnego. W przypadku kryterium urbanistyczno-architektonicznego przyznawano 1 lub 2 punkty: 2 – miejscowościom o charakterze miejskim przynajmniej w ich części centralnej (typ M), 1 – miejscowościom, które zachowały miejski układ przestrzenny i/lub zabudowę w nieco gorszym stanie, ale pozwalający na ich miejską kwalifikację (typy: M (l), M/W). Możliwość wyższego punktowania jednostek o szczególnie dobrze wykształconej/zachowanej miejskiej morfologii wynika ze szczególnej roli tego kryterium w identyfikacji miast.

Traktując miejscowości, które już odzyskały prawa miejskie, jako grupę porównawczą, warto zwrócić uwagę, że uzyskiwałyby one od 3 do 5 punktów. Boguchwała nie spełnia kryterium morfologicznego, a Jedlicze, Pruchnik i Przeclaw spełniają je z pewnymi zastrzeżeniami. Pierwsze dwa miasta niedostatki układu przestrzennego rekompensują w pewnym stopniu względnie dużym zaludnieniem, przekraczającym 5000 mieszkańców (podobną wielkość osiągają również Korczyna i Żołyńca). Kryterium wielkościowego nie spełniają natomiast trzy inne miasta: Kołaczyce, Przeclaw i Ulanów.

W grupie miejscowości formalnie wiejskich na szczególne wyróżnienie zasługuje pięć jednostek, które kwalifikują się jako *de facto* miasta. W ich przypadku restytucja praw miejskich jest bardzo prawdopodobna. Są to: Korczyna, Żołyńca, Czudec i Wielopole Skrzyńskie, spełniające wszystkie badane kryteria na maksymalnym poziomie, oraz Raniżów i Majdan Królewski, z pewnymi niedostatkami w zakresie miejskiej morfologii. Podobnie punktowane (4 pkt.) były: Nowy Żmigród i Frysztak, które nie spełniają tylko kryterium ludnościowego. Trzeba jednak podkreślić, że zbliżony poziom zaludnienia mają niektóre miasta, w tym niedawno awansowane do tej kategorii. Można to traktować jako wskazówkę, że każda z wymienionej grupy ośmiu miejscowości ma szansę na uzyskanie praw miejskich.

Kilka innych miejscowości uzyskało 3 punkty w zastosowanej skali: Baligród, Bircza, Dubiecko, Krzeszów, Jawornik Polski, Niebylec i Radomyśl nad Sanem, które cechowały niedostatki w zakresie miejskiej morfologii i niskie zaludnienie oraz Dębowiec i Jasienica Rosielna, które przekraczają liczbę 2000 mieszkańców, ale ich układ przestrzenny

posiada bardzo słabo wykształcone cechy miejskie. Warto zaznaczyć, że dość liczne miejscowości gminne spełniają dwa kryteria – funkcjonalno-ekonomiczne, z których pierwsze jest niejako przypisane do ich funkcji w lokalnych układach osadniczych.

7. Zakończenie

Spośród licznych miast zdegradowanych na obszarze województwa podkarpackiego, część jednostek spełniających współczesne kryteria miejskości już uzyskała awans, kilka innych może go uzyskać w niedalekiej przyszłości. Wiele miast zdegradowanych w Polsce dotyczą liczne problemy, przede wszystkim o charakterze: demograficznym (depopulacja), gospodarczym, infrastrukturalnym, a z punktu widzenia miejskości – również morfologiczne. Większość tych problemów jest charakterystyczna dla ogółu jednostek osadniczych, niezależnie od ich wielkości i statusu formalnoprawnego.

Niektóre były miasta regionu podkarpackiego wyróżniają się na tle ogółu jednostek tej kategorii w Polsce dość dobrze zachowanymi układami przestrzennymi i miejską (miasteczkową) zabudową, a także brakiem lub niewielką skalą zjawiska depopulacji. Typowe są natomiast problemy gospodarcze, z którymi wiąże się, nękający tę kategorię miejscowości permanentnie od wielu dziesięcioleci, tzw. kryzys małych miast¹⁰. W okresie po drugiej wojnie światowej zanikły bądź zostały znacznie ograniczone tradycyjne funkcje małych miast. Dwukrotne przejście zmian ustrojowych, a współcześnie także zjawiska związane z globalizacją gospodarki, odbiły się negatywnie między innymi na rzemiośle i dużej części przemysłu, handlu, częściowo też na pośrednictwie w wymianie i przetwórstwie płodów rolnych. Lepiej przedstawia się kwestia funkcji standardowych, które na ogół przetrwały przekształcenia systemowe. Poszczególne miejscowości mają swoje obszary obsługi rynkowej, które wiążą się z określonymi wielkościami popytu na dobra i usługi. Z tego powodu najmniejsze szanse (praktycznie zerowe) na odzyskanie praw miejskich mają miejscowości o niewielkim zaludnieniu, niepełniące funkcji ośrodka gminnego.

¹⁰ Już w latach 50. XX wieku powstała literatura na ten temat (zob. np. zbiór *Studia geograficzne nad aktywizacją małych miast*, 1957).

Na zakończenie warto rozważyć pytanie o sens restytucji praw miejskich. Jak wspomniano we wstępie, aktualnie nie znajdują one bezpośredniego odzwierciedlenia w postaci korzyści finansowych, co sprawia, że niektóre społeczności lokalne nie są zainteresowane uzyskaniem bądź odzyskaniem miejskiego statusu. Inne jednak podchodzą do sprawy z perspektywy odzyskania prestiżu, niekiedy nawet swoście rozumianej sprawiedliwości dziejowej. Zainteresowanie jest duże, o czym świadczy znaczna liczba zgłaszanych kandydatur w ostatnich dziesięcioleciach. Wydaje się, że tym jednostkom, które spełniają określone kryteria, nie powinno się możliwości awansu odmawiać.

Literatura

- Bogucka M., Samsonowicz H., 1986, *Dzieje miast i mieszczaństwa w Polsce przedrozbiorowej*, Ossolineum, Wrocław.
- Drobek W., 1999, *Rola miast zdegradowanych w sieci osadniczej Śląska*, Państwowy Instytut Naukowy – Instytut Śląski w Opolu, Opole.
- Dymitrow M., 2015, *The concept of urbanity in light of the municipal reform in interwar Poland / Pojęcie miejskości w świetle reformy gminnej w Polsce międzywojennej*, [in:] R. Krzysztofik, M. Dymitrow (Eds), *Degraded and restituted towns in Poland. Origins, development, problems / Miasta zdegradowane i restytuowane w Polsce. Geneza, rozwój, problemy*, University of Gothenburg, School of Business, Economics and Laws, Gothenburg, s. 61-63 / 65-115.
- Jelonek A., 1967, *Ludność miast i osiedli typu miejskiego na ziemiach Polski od 1810 do 1960 r.*, Dokumentacja Geograficzna, z. 3-4.
- Karpińiec J., 1932, *Ilość osad miejskich byłej Galicji i podział ich na miasta i miasteczka*, [w:] Roczniki dziejów społeczno-gospodarczych, Tom II, s. 1-37.
- Krzysztofik R., 2007, *Lokacje miejskie na obszarze Polski – Dokumentacja geograficzno-historyczna*, Wyd. Uniwersytetu Śląskiego.
- Miasta polskie w tysiącleciu. T. 2*, 196, Ossolineum, Wrocław-Warszawa-Kraków.
- Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i krajów słowiańskich, 1880-1902 (15-tomowy)*, F. Sulimierski, W. Walewski (red.), Warszawa.

- Sokołowski D., 1994, *Hierarchia miejscowości centralnych w makroregionie dolnej Wisły*, Acta Univ. Nicolai Copernici, Geografia 26, Wyd. Naukowe UMK, Toruń, s. 107-124.
- Sokołowski D., 1999, *Zróżnicowanie zbioru małych miast i większych osiedli wiejskich w Polsce w ujęciu koncepcji kontinuum wiejsko-miejskiego*, Wyd. Naukowe UMK, Toruń.
- Sokołowski D., 2008, *Miasta nowe i potencjalne jako główne elementy kontinuum wiejsko-miejskiego w Polsce*, [w:] A. Jezierska-Thöle, L. Kozłowski (red.), *Gospodarka przestrzenna w strefie kontinuum wiejsko-miejskiego*, Wyd. Naukowe UMK, Toruń, s. 63-78.
- Sokołowski, D., 2015a, *Urbanizacja wsi na przykładzie miast zdegradowanych województwa podkarpackiego*, Studia Obszarów Wiejskich, IGiPZ PAN, 37.
- Sokołowski D., 2015b, *Functional differentiation of degraded and restituted towns to the background of other similarly sized towns and villages in Eastern Poland / Zróżnicowanie funkcjonalne miast zdegradowanych i restytuowanych na tle miast i wsi podobnej wielkości w Polsce Wschodniej*, [in:] Krzysztofik R., Dymitrow M. (Eds), *Degraded and restituted towns in Poland: Origins, development, problems / Miasta zdegradowane i restytuowane w Polsce. Geneza, rozwój, problemy*, University of Gothenburg, School of Business, Economics and Laws, Gothenburg, s. 249-250 / 251-269.
- Spórna T., Krzysztofik R., Dymitrow M., 2015, *Degraded and restituted towns in numbers/Miasta zdegradowane i restytuowane w liczbach*, [in:] R. Krzysztofik, M. Dymitrow (Eds), *Degraded and restituted towns in Poland. Origins, development, problems / Miasta zdegradowane i restytuowane w Polsce. Geneza, rozwój, problemy*, University of Gothenburg, School of Business, Economics and Laws, Gothenburg, s. 367-368 / 369-422.
- Studia geograficzne nad aktywizacją małych miast*, 1957, K. Dziewoński i M. Kiełczewska-Zaleska (red.), Prace Geogr. IG PAN, 9, Warszawa.